

Vyčichlová, Ema

[Шапошников, В. Русская речь 1990-х : Современная Россия в языковом отображении]

Opera Slavica. 2000, vol. 10, iss. 2, pp. 52-56

ISSN 1211-7676

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/117772>

Access Date: 21. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Шапошников, В.: Русская речь 1990-х. Современная Россия в языковом отображении. Москва, МАЛПИ, 1998, 243 s.

Kniha, kterou vydala Moskevská asociace lingvistů praktiků (MALP), mapuje jazykovou situaci v současném Rusku. Zaznamenává rozdíly mezi používaným jazykem a jazykovou normou a dochází k závěru, že kodifikovaná jazyková norma ne zcela odpovídá jazykové realitě.

Změny, kterými prochází ruský jazyk 90. let, jsou zachyceny a popsány v pěti kapitolách. V. Šapošnikov se zaměřuje na všechny roviny jazyka – zvukovou, gramatickou i lexikální – a každé z nich věnuje samostatnou kapitolu.

V úvodu autor vymezuje chápání termínu *současný jazyk*. Je to jazyk od Puškina po současnost, nebo jazyk druhé poloviny 20. století? Sám – v souvislosti se zadaným úkolem – za něj považuje jazyk posledních tří až čtyř let. Přistupuje k jazyku jako k zrcadlu společnosti konce dvacátého století. (Podobné mapování stavu jazyka se opakuje vždy po určitém období. Srov. v šedesátých letech např. kolektivní práci *Русский язык и советское общество I–IV* (Moskva 1968), v devadesátých letech *pak Русский язык конца XX столетия* (Moskva 1996), *Языковой вкус эпохи* V. G. Kostomarova (Moskva 1994) nebo *Русский язык конца II тысячелетия* A. D. Duličenkina (München 1995).

První kapitola *Современная речь со звуковой стороны* (s. 7–39) popisuje zvukovou rovinu jazyka z hlediska minulosti i současnosti. Ve čtyřech oddílech (1.1 *Предыстория: реальность языка, русская фонология и орфоэпия*. 1.2 *Последующий период языка и науки*. 1.3 *Живой звук современной речи. Новейший период*. 1.4 *Современная речь с письменной стороны*.) postihuje vývoj ruské fonologie a výslovnosti od 18. století po současnost.

Na základě poznání, že kodifikace výslovnostní normy ve slovnících, učebnicích a příručkách se – tak či onak – vzdaluje praktické realitě, autor zkoumá výslovnost posledního období, a sice sféru tzv. spisovné výslovnosti. Tradičně za nositele spisovné výslovnosti byli považováni hlasatelé rozhlasu a televize, divadelní herci, vzdělanci. Podle autora však v současné době bude třeba rozšířit rejstřík o řec dalších sociálních skupin – politiků, lídrů stran a podnikatelů, dále o sektor elektronického tisku a též reklamy. To jsou podstatné momenty fonetické a ortoepické současnosti.

Výslovnost současných vokálů se silně odlišuje od epochy hlasatelů J. Levitana a O. Vysocké. V daleko větší míře probíhá redukce. V oblasti souhlásek se zřídka vyskytují změkčené souhlásky, téměř zmizela výslovnost *-š-* ve skupinách *-čн-*: *лавочник, прачечная*, dokonce i *скупно* se často vyslovuje s *-č-*.

Druhá kapitola *Современная русская фонетика в социо-лингвистическом и философско-культурном аспекте* (s. 40–62) se zabývá metodologickými a sociologickými otázkami, vyplývajícími z porovnání současné výslovnostní reality a ortoepické normy, v němž norma více než dříve představuje pouze estetickou a doporučovanou stránku výslovnosti.

Definice *správná ruská výslovnost* = *moskevská výslovnost* ztrácí v současné době platnost. Mnozí z informantů žijících v Moskvě pocházejí z různých konců země,

navíc došlo ke společenským změnám: výměna elit, kapitalizace, trh... Jestliže před r. 1989 bylo obyvatelstvo Moskvy do určité míry stabilní, nyní už to dávno neplatí. V Moskvě se zvyšuje počet lidí, kteří přijeli za prací (kolem milionu). Změnilo se profesní složení města. Zvyšuje se počet prodejců v kioscích, avšak počet lidí ve výrobě klesá. „Žádný nový Rus není z Moskvy, nemá moskevskou výslovnost...“ (Koms. pravda 1994)

Zesílil vliv územních dialektů na výslovnostní normy. Velký rozdíl je také mezi současnou jazykovou situací a situací v polovině 20. stol. (např. i proto, že sdělovací prostředky – rozhlas, TV – začínají působit v každém okresním městě... Dřív (ještě před 25 lety) existovalo pouze centrální rádio, televize... Vzorová výslovnost moskevských hlasatelů zněla po celé zemi a v zahraničním vysílání i do zahraničí. Nyní je situace ve vysílání jiná. Hlasatelé místních rozhlasových stanic jsou nositeli výslovnosti svého rodného kraje (ta se nemusí shodovat s výslovností v místě působení). Takže se výrazně podtrhuje monopolní moskevský centralismus. Navíc klíčovými figurami vysílání se stávají politici, žurnalisté, komentátoři a ti, kdo mají peníze. Objevuje se nový fenomén – živé vysílání. A tak se moskevská výslovnost proplétá s dialekty, s nespisovnou výslovností.

Hranice mezi hovorovým a nespisovným jazykem není vždy zřetelná. Obrácenou stranou demokratizace jazyka se stává jeho vulgarizace. Lidé se někdy doslova stydí mluvit spisovně a to vede ke zvýšení prestiže nespisovného jazyka, jeho územní expanzi a agresivitě. Fonetiky současné ruštiny se to však dle autora netýká ve velké míře.

Jazyková norma nevystupuje jako jediná možnost, ale spíše vymezuje určitý rozsah možných variant výslovnosti.

Třetí kapitola *Грамматическое оформление* (s. 63–102) se věnuje současnému stavu gramatických kategorií a slovních druhů.

V oblasti gramatického rodu konstatuje nevelké změny. Např. slovo *кофе* je stále mužského rodu, ačkoli někteří vědci v 80. letech předpokládali, že bude kodifikován střední rod. Střední rod prozrazuje ústní jazykový projev, mužský rod zůstává typický pro jazykový projev písemný. Nejednotnost gramatického rodu se objevuje např. u slova *виски*. Slovník (Výkladový slovník S. I. Ožegova a N. J. Švedovové, 1993) uvádí střední rod, v tisku se však objevuje mužský rod i tvar pluralia tantum (srov. *шотландский виски, американские виски*).

Větší změny se projeví v oblasti kategorie čísla. Tyto změny tvoří podstatný rys současného jazyka. Významnou gramatickou skupinu tvoří slova dříve s převážně jednotným číslem a dnes se objevuje i množné číslo, např. *администрация – администраций, бизнес – бизнесы, мафия – мафии*. Odráží se zde i významový posun, odpovídající nové realitě. Tvar množného čísla se objevuje i u substantiv singularia tantum: *всем этим лобби, прямые эфиры*.

Pro kategorii pádu charakteristickým rysem současnosti je neskloňování substantiv – proniknutí analytismu do jazyka na úkor flektivnosti. Neskloňná nejsou jen vlastní a geografická jména typu *Ткаченко, Иваново*, ale neskloňují se ani složené číslovky – v mluvené řeči často v nepřímých pádech slyšíme tvar nominativu.

U přejatých sloves se tvoří vidové dvojice: *финансировать – профинансировать, прокомментировать...*

V novinové a oficiální řeči se zmenšilo používání infinitivu. Reklama si oblíbila imperativní tvary. *Купи! Делайте ставки, господа!*

V podkapitole o slovních druzích se konstatuje, že specifikou epochy je znatelné rozšíření slovní zásoby zejména o podstatná jména. Ty se objevují nejdříve, např. *спонсор, дилер, брокер, рэкет...* Od nich se pak tvoří adjektiva. V jiných slovních druzích se nová slova téměř netvoří. Z příslovcí lze uvést aktivnější užívání některých, např. *оптом, в розницу, эксклюзивно, комфортно.*

V oblasti syntaxe pokračuje obliba v užívání nominativních konstrukcí místo slovesných. Probíhá depersonalizace výpovědí, např. *Состояние президента стабильное.* K substantivizaci současné řeči má vztah i tvoření vět se dvěma faktickými podměty, při paralelním využití zájmena, např.: *Стабилизация, она может наступить.*

Jaká je současná situace uvnitř slovních druhů? Zajímavé jsou např. tendence v používání předložek. Např. předložka *по* začíná evidentně zastíňovat jiné předložky, někdy se její použití jeví jako redundantní (*комитеты по ..., министерства по ...*). Kromě tradičních významů s dativem – význam pohybu (*по улицам*), s akuzativem – ve významu hranice (*по колено*) a s lokálem ve významu časovém (*по окончании школы*) se v současné době začínají agresivně prosazovat a aktivizovat i jiné významy, např. s dativem: význam cíle – *операции по ..., работа по ..., комиссия по ...*, nebo význam charakteristiky – *директор по маркетингу, контракты по ..., дилер по ...*

Jazyk tisku a nepřipravená řeč si oblíbily slovo *вокруг*, např. *ситуация вокруг складов, вокруг инцидентов в Латвии*, nebo předložku *относительно*, např. *информируют относительно введения заграничных паспортов.*

Společenský vkus epochy se částečně odrazil i v používání zájmen. Vzrostla frekvence y na úkor zájmenе *мы*, častěji se začalo používat *ты* ve srovnání se zájmenem *Вы* (zejména v televizi). Snížilo se též používání patronymika, v oslovení se zatím ponechává.

Čtvrtá kapitola *Слово. Современный мир слов* (s. 104–159) charakterizuje slovní zásobu devadesátých let. Za základní atribut současného jazykového stavu vůbec považuje markantní zvýšení počtu slov.

Nová slova však vznikají pouze v určitých oblastech jazyka. Nejmarkantněji se změnil **ekonomický slovník** současnosti. Nová slova uvádí ve čtyřech skupinách: 1. knižní jazyk, jazyk médií, reklamy: *аудитор, ваучер, гиперинфляция, дистрибьютер, кондоминиум, консалтинг, иномарка, инофирма, ипотека, лизинг, менеджер, ноу-хау, холдинг и др.*, 2. slova hovorová, žargon: *баксы, деревянные, зеленые, лимон, штука...*, 3. slova zapomenutá, dříve málo frekventovaná: *аренда, аукцион, безработица, бизнес, банкрот, биржа, дивиденды, коммерсант, миллиардер, офис, сертификат, фермер...*, 4. slova pojmenovávající nezákonné věci: *наркобизнес, нелегал, путана, порнобизнес, рэкет, террорист...* (Některá slova nejsou zcela nová, ale jejich význam se v současnosti změnil.)

Dalším rysem současné ekonomické sféry je zesílení barbarismů, užívání cizích slov v cizojazyčné grafice: *все для Notebooks, офисные телефонные станции „Goldstar“...*

Rozšířil se i **politický slovník**, např. *брифинг, вице-премьер, Госдума, имидж, импичмент, консенсус, лоббирование, путч, рейтинг, саммит, элита...*

Nová slova nebo slova s novým významem se objevily i v **sociální sféře**: *акция, бездомные, бомж, голодовка, ночлежка, приют, риэлтер...* substantivizací vznikly: *новые русские, социально незащищенные, средний слой, потребительская корзина...*

Rozšířila se i **administrativní lexika**: *губернатор, департамент, дума, муниципалитет, префектура...*, slovní zásoba v oblasti **vzdělávání a kultury**: *гимназия, грант, истеблишмент, колледж, лицей, масс-медия, тинейджер, видеоклип, бестселлер, диджей, казино, кич, плеер, продюсер, сексапил, трилер, эфир...*

V oblasti **oslovení** se oficiálně zamítlo oslovení *товарищ*, avšak Rusové se s ním ještě zcela nerozloučili. Jakoby schváleno je oslovení *господин, сударь*, avšak většina obyvatelstva nespěchá s jeho používáním. Jako dříve se užívá oslovení *девушка, женщина, мужчина*, v horovém jazyce (na ulici) je často slyšet *брат, братишка, браток, братан*.

Ve druhé části kapitoly autor charakterizuje **lexikálně-sémantické procesy** současnosti. Typickým znakem je, že se neobjevují nová slova z oblasti výroby, ale především slova z oblasti komerční a finanční. Tady lze mluvit o obohacení jazyka. Ačkoliv i zde jednotlivá slova se nepoužívají se stejnou frekvencí. Značná část nových slov je pro nositele jazyka nesrozumitelná.

Typické pro současný slovník je i jeho zhrubnutí (zvýšení používání hrubých slov zejm. v každodenních komunikativních situacích, ale i v jazyce veřejném, v médiích, v určité části literatury). A naopak eufemizace současného jazyka, sklon k nepřímému, vyhýbavému nebo změkčenému vyjadřování. A dále zmenšení rozdílu mezi oficiální a neoficiální komunikací.

Pátá kapitola *Слова в их сочетаниях и взаимосвязях* (s. 160–209) uvádí seznam nejpoužívanějších ustálených slovních spojení (adjektiva se substantivy a substantiva se substantivy) v syntagmatických hnízdech, např. *дом – торговый, финансовый, брокерский, рост – безработицы, цен, курса доллара*. Dále uvádí seznam synonym, resp. synonymické řady k nejužívanějším novým slovům, např. *бартер – обмен, бомж – бродяга, нищий, педикулез – завшивленность, ракет – вымогательство, разбой – бандитизм, эфир – передача*, seznam nových antonym, např. *элита – народ, масса, пиратский – законный*, a paronym, např. *демократичный – демократический, элитный – элитарный, стабильность – стабилизация*. Charakteristické pro současný stav je, že paronyma se začínají používat jako dublety.

Šestá kapitola *Значения. Языковое содержание* (s. 210–232) shrnuje výsledky analýzy. Pro současné období je typická změna denotátu značného množství slov. Tato slova začala označovat jiné jevy. Ke změnám dochází také zužováním nebo rozšiřováním významu, aktualizováním významu nebo naopak jeho odumíráním, dále posunem významu přejímaných cizích slov.

V **Závěru** (s. 233–235) autor konstatuje, že teritoriální princip např. normativní výslovnosti, který měl své opodstatnění v podmínkách tvoření národních jazyků, ztrácí v současné době svou opodstatněnost. Určujícím faktorem se nyní stává úroveň vzdělání a kultury a prestiž. Hranice mezi spisovným a nespisovným jazykem se sblížují. Do spisovného jazyka pronikají nekodifikované jevy, a naopak hovorový jazyk pohlcuje stále více spisovných prvků. Změnil se obecný řečový vkus. Mnohé projevy veřejné

komunikace poklesly, ale naopak v jiných sférách se kulturnost projevu zvýšila. Spišový jazyk není univerzálním prostředkem ve všech sférách komunikace, jak se předpokládalo. K statutu celonárodního mechanismu se přibližuje hovorová ruština. Jazykový útvar pro spontánní, každodenní, polooficiální komunikaci.

Knihu uzavírá **Bibliografie** (s. 236–242), která obsahuje dvě stě třináct prací převážně ruských, ale i zahraničních autorů. Autor uvádí i práce českých autorů, např. F. Daneše a J. Hofmanové.

Recenzovanou knihu N. Šapošnikova lze doporučit zejména vědeckým pracovníkům, filologům, sociologům, učitelům a studentům, ale i všem, které zajímá Rusko a ruský jazyk konce druhého tisíciletí.

Ema Vyčichlová

Stylistika zpravodajství

Korošec, T.: Stilstika slovenskega sporočevalstva. ČZD Kmečki Glas, Ljubljana 1998, s. 380.

V roce 1998 byla slovinská stylistika a publicistika obohacena o obsáhlou monografii Toma Korošce. Představuje výsledek mnohaleté odborné činnosti, kterou autor věnoval publicistickému stylu.

V monografii se soustřeďuje na zpravodajství v užším smyslu, na stylistiku zpráv. Kniha se rozpadá do tří velkých kapitol s mnoha relativně samostatnými oddíly. V první kapitole se autor zabývá obecnými otázkami stylu, pojetím základních pojmů a stylovým rozlišením. Konfrontuje názory na různá pojetí význačných stylistů, často cituje lingvisty české. S českou stylistikou je dobře obeznámen od svého studijního pobytu před mnoha lety v Praze, kontakt udržoval častými styky s našimi jazykovědci a stálým sledováním české odborné literatury.

Druhá rozsáhlá kapitola je věnována novinovým titulům. Posuzuje je ze stránky formální, zejména však významové a získávací. V této kapitole i v další stojí za pozornost terminologie. Kde autorovi nestačí termíny dosavadní, vytváří si termíny nové. Za příklad uvede termín „naslov“ (český ekvivalent je název), kterého důsledně užívá tam, kde je v češtině běžný termín titulek, a pak hromadný název „naslovje“. Vytkneme jen, že jsou podrobně probrány titulky s modalitou tázací a titulky emocionální (zvolací) a elipsa v titulcích. Korošcovo zjištění o současném velkém poklesu výskytu tzv. senzačních titulků v seriózním tisku a o jejich ústupu do tisku bulvárního platí i pro poměry u nás.

V třetí kapitole probírá autor typické jevy zpravodajských textů. Z početné řady připomeneme jen některé. Je to např. užívání osobních slovesných tvarů, zejména 2. a 3. osoby. 1. osoba množného čísla je ve zprávách uplatněna ve dvou významových skupinách sloves: 1. sdělovat o sdělování: oznamujeme, zmiňujeme se ..., 2. zahrnout k autorovi širší okruh příjemců: pohleďme, všimněme si, přihlížme apod.

Za velmi užitečný a nesporně přínosný považuji oddíl věnovaný začátkům zpráv. Korošec liší kompoziční úvod a skutečný počátek, kterým je první syntaktická jednotka